

РОЛЬ ДИСЦИПЛІНИ В ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПАРТІЙ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

*Алла Моїсеєва,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля*

Аналізується феномен дисципліни, її структура, типологія та роль у забезпеченні розвитку партійних організацій на засадах внутрішньопартійної демократії. Пропонується авторське визначення терміна «органічної партійної дисципліни».

***Ключові слова:** політична партія, партійна дисципліна, член партії, партійне керівництво, внутрішньопартійна демократія.*

The phenomenon of discipline, its structure, types and role in providing the development of party organizations on the principles of democracy inside a party are analyzed. Author's determination of the term «organic party discipline» is offered.

***Keywords:** political party, party discipline, party member, party leader, democracy inside party.*

Політична криза на сучасному етапі розвитку суспільства в Україні пов'язана, передусім, з низьким рівнем продуктивності роботи парламенту і організаційною слабкістю його учасників – політичних партій. Аналіз кількості та якості законів, що прийняті представницьким органом в останні роки, свідчить про відверто неконструктивний характер дисципліни голосування, ситуативність компромісів, нездатність партійних діячів узгоджувати рішення на альтернативній основі. Тож проблема ефективності та результативності дисципліни в політичних партіях набуває особливої актуальності.

Питання значення дисципліни для продуктивної діяльності партійної організації розглядалось видатними західними вченими, зокрема М. Дюверже, М. Острогорським, М. Вебером, Дж. Сарторі, Б. Чичеріним та ін. Так, російський вчений Борис Чичерін у роботі «Народне представництво» серед позитивних аспектів виділяє виховання звички до дисципліни в політичних партіях, без якої неможлива організована діяльність. Вчений акцентує увагу на необхідності дисципліни та організації для сукупної дії, що перетворюють масу вільних та випадкових думок у більш-менш значні сили, які здатні бути політичними діячами. «При організованих політичних партіях є можливість розраховувати, діяти, спрямовувати різні прагнення до спільної мети. Організовані партії – це меншість, діяльна частина якої веде боротьбу» [1, с. 680].

Французький соціолог Моріс Дюверже, наголошуючи на важливій ролі дисципліни для успішного функціонування партії, характеризує її як механічну. Розвиток дисципліни, на думку вченого, передбачає єдність партії, відсутність фракцій у тому сенсі, що наявні фракції всередині партії лише відображають розбіжність думок на рівні керівного складу [2, с. 210]. Парламентар, який не підкоряється дисципліні, ризикує бути виключеним. Дисципліна має колективний характер і полягає в тому, що кожен депутат повинен голосувати, згідно з рішенням, прийнятим після обговорення, і в своїй діяльності керуватись політикою партії у тому вигляді, як вона була визначена партійними з'їздами та керівними органами. Таким чином, механічність партійної дисципліни полягає в тому, що наявні у середині партії альтернативні думки відображаються на рівні керівництва.

Актуалізуючи проблему дисципліни в партійних організаціях, італійський дослідник Джованні Сарторі стверджує, що фракції в парламенті повинні голосувати згідно з лінією партійного керівництва. Дисципліновані партії, вважає дослідник, є необхідною умовою для «працюючих» парламентських систем. Наголошуючи на ситуативному характері дисципліни, вчений, з одного боку, пов'язує її сутність зі здатністю партійного керівництва забезпечити «однорідне» голосування парламентарів. З іншого – добровільний характер дисципліни розкривається за допомогою згуртованості членів.

Дж. Сарторі розглядає можливості контролю керівництва поведінки своїх рядових членів, виводячи наступну закономірність: тип згуртованості партії залежить від можливостей контролювати поведінку рядових членів партії. Контроль посилюється ще й тією обставиною, що «голосуючі одиниці» часто змінюють свою думку. Тому продумана лінія партії в парламенті потребує вираженої позиції з принципових питань, підтримки обраної тактики у будь-якому разі з можливістю їх дискутування «з демократичною прямою» всередині структури партії. Дж. Сарторі пропонує свою формулу партійної дисципліни: «коли внутрішньопартійні демократичні процедури вичерпані, то меншості варто поступитися, і партія, повинна під час голосування «говорити в один голос»» [3, с. 184].

Однак зазначимо, що абсолютизація ролі партійної дисципліни призводить до ігнорування думки кожного окремого депутата стосовно певних питань. Про це говорив ще М. Вебер, наголошуючи, що «нині англійські парламентарі... ні що інше, як відмінно дисципліноване стадо, що голосує». Роль парламентаря, якого було обрано від партії, полягає лише в тому, що він повинен тільки голосувати і не зраджувати партію [4, с. 679]. До речі, дослідження цього науковця також підтверджують загальну тенденцію до формалізації демократичності проведення зборів партій, на яких відбувається обрання кандидатів від партії; посилення контролю партійного керівництва своїх парламентарів, особливо в партійному рецензуванні їхніх промов.

Серед українських науковців феномен «партійної дисципліни» вивчається в рамках становлення політичних партій, специфіки їхнього ідеологічного спрямування, ролі в системі державного управління. Так, вагомим підґрунтям статті стали праці А. Білоуса, В. Журавського, В. Литвина, О. Новакової, С. Павленко, М. Примуша, Ю. Шведа, К. Шкуренко, Г. Щедрової та ін. Водночас, існує потреба більш ґрунтовно дослідити значення партійної дисципліни для підвищення функціональності та дієздатності політичних партій України.

Мета статті полягає у з'ясуванні складових феномену «партійна дисципліна», спробі запропонувати її типологію, формулюванні поняття «органічна партійна дисципліна» та визначенні її ролі у забезпеченні розвитку партійних організацій на засадах внутрішньопартійної демократії.

Партійну дисципліну визначають як дотримання усіма членами політичної партії положень статуту та програми, виконання рішень партійного керівництва. Як організаційну ознаку політичної партії її можна розглядати з різних сторін, а саме – через характер партійного мандату, співвідношення обов'язків членів партії та керівництва, взаємовідносини партійної фракції та керівництва. Істотним моментом, що визначає ступінь демократичності організаційного розвитку партії, є співвідношення прав та обов'язків члена партії, його взаємини з керівництвом.

Аналіз статутних положень сучасних політичних партій України доводить, що роль партійної дисципліни полягає у забезпеченні організаційних та матеріальних умов для високоефективної діяльності партійних осередків. Її складові можна умовно поділити на добровільні та примусові компоненти. Так, на наш погляд, до складової добровільного характеру варто віднести такі положення: участь у роботі партійної організації (вступ у партію може розглядатись як просто заявка про те, що людина розділяє ідеологію), пропаганда ідеї політичної партії, сприяння поповненню лав партії новими членами, відстеження інформації про діяльність партійної організації. Серед примусових складових

партійної дисципліни необхідно виділити своєчасну і регулярну сплату членських внесків, виконання рішень керівних органів, сприяння досягненню цілей партії, припинення членства у зв'язку з перебуванням на посадах, передбачених ст. 6 Закону України «Про політичні партії в Україні».

Демонстрацією ступеня широти участі рядових членів та ролі дисципліни стає проведення з'їздів. Дискусійним моментом проведення цих заходів залишається забезпечення демократично прийнятого рішення на основі створення умов для вільного обговорення проблем. Огляд статутів політичних партій в Україні підтверджує формально задекларований демократичний характер партійних рішень, які приймаються простою більшістю голосів делегатів. Винятком залишаються питання внесення змін до Статуту, Програми та рішень з приводу виключення члена з партії, що потребують абсолютної більшості голосів делегатів.

Форма голосування зазвичай визначається з'їздом. Голосування може відбуватись як індивідуально, так і колегіально. Цікавий спосіб голосування прописаний у статуті політичної партії «Україна соборна» за принципом: одна делегація – один голос, що, на нашу думку, свідчить про наявність високого рівня дисципліни для однорідного голосування в цій партії [5, с. 230]. Водночас декларативність внутрішньої демократії в політичних партіях України демонструє широке застосування з боку партійної номенклатури маніпулятивних технологій, як от: кероване складання списків делегатів, обмежений час для вивчення винесеного на з'їзд питання та ін. Це часто призводить до ігнорування вимог внутрішньопартійної опозиції, посилення примусової складової дисципліни.

Сучасний зміст внутрішньопартійної політики в Україні демонструє широке застосування системи дисциплінарних засобів як одного з елементів внутрішньопартійної культури. Так, згідно з проведеним аналізом партійних документів сучасних політичних партій України, робимо наступні висновки. За дотримання вимог партійної дисципліни, виконання своїх обов'язків та інших досягнень у партійній практиці застосовуються такі форми морального та матеріального заохочення: винесення подяки, нагородження грамотою, почесною грамотою, цінним подарунком, матеріальне заохочення.

Ігнорування принципів партійної дисципліни, невиконання рішень керівництва, дискредитація партії може призвести навіть до виключення з її лав. Проте такий наслідок являє собою не рядову процедуру внутрішньопартійного життя, а скандал, привід до звинувачень. Виключення негативно впливають на імідж партій. Так, варто згадати про виключення О. Калашникова з Партії Регіонів за побиття журналіста у 2006 році, Р. Богатирьової за критику лідера партії щодо грузинських подій у 2008 році [6].

Незважаючи на широкий спектр дисциплінарних засобів, у партійній практиці рідко використовують такі покарання, як «зауваження», «попередження», віддаючи перевагу радикальним діям, вважає кандидат політичних наук Євген Мірошниченко. Необхідною ознакою внутрішньопартійних демократичних процесів у діяльності партійних організацій, продовжує дослідник, повинна стати практика самоконтролю, із своєчасним обговоренням результатів роботи своїх власних організацій та їхніх членів [7].

Практика застосування системи дисциплінарних заходів, можливість рядових членів вільно висловлюватись, відстоювати свою точку зору, ступінь усвідомлення необхідності виконання прийнятого рішення, здатності керівництва забезпечити демократичний процес обговорення альтернатив дає підстави запропонувати (достатньо умовно) типологію партійної дисципліни. В роботі пропонується розглядати такі види дисципліни всередині політичної партії: тотально-примусова, адміністративна та свідома (органічна).

Тотально-примусова дисципліна базується на широкому застосуванні тоталітарних методів управління. Рядові члени партії мають номінальні права участі у прийнятті рішень. Інститут «внутрішньопартійної опозиції» ігнорується, тобто сформоване рішення партійного керівництва з рекомендаціями прийняти його у такому вигляді не має права на дискусію. Так, свого часу п. 11 «Про внутрішньопартійну демократію та партійну

дисципліну» статуту Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) закріплював боротьбу з фракційністю та жорсткість партійної дисципліни [8]. Тотально-примусовий характер дисципліни визначає статус партійної фракції у представницькому органі на рівні тотальної залежності, підзвітності та підконтрольності керівництву.

Адміністративна дисципліна базується на застосуванні авторитарних методів управління з елементами демократичного контролю. Формально фіксується широкий перелік прав рядових членів у можливостях впливу на внутрішньопартійну політику, але на практиці рішення приймаються керівниками. Можливості альтернативних дискусій підмінюються контрольованим голосуванням. Перелік дисциплінарних заходів значно розширюється та активно застосовується. Самоконтроль, сила волі не в змозі конкурувати із жорстким контролем з боку керівництва, посиленням примусовості, широкою пропагандою вірності ідеологічним настановам. Інститут «внутрішньопартійної опозиції» не заперечується статутними положеннями, а виступає необхідним елементом «контрольованої» внутрішньопартійної демократії. Насправді, відсутність елементарних елементів демократичної культури вести дискусії, відстоювати власне бачення з повагою до опонентів усередині партій призводить до дублювання такої моделі на рівні держави.

Нарешті, третій тип, на нашу думку, найбільш здатний стати результативним та продуктивним у процесі організаційного розвитку політичних партій в Україні – це свідомо або органічна дисципліна (запозичуючи термін «органічної солідарності» Е. Дюркгейма). Вона передбачає можливість вільно висловлюватись стосовно рішень до їхнього прийняття та базується на добровільному характері їх виконання. Це означає, що рядовий член не може бути виключений з лав партії за розбіжність його поглядів з думками керівництва, але несе відповідальність за невиконання рішень партійного керівництва. У повсякденному житті співіснування цих процесів часто носить антагоністичний характер. Це пов'язано, з одного боку, з відсутністю у рядових членів базових засад демократичної культури поведінки в партії, зменшенням привабливості інституту членства, з іншого – необґрунтованим прагненням партійного керівництва зосередити владу в своїх руках, часто низьким рівнем його професійності, прийняттям рішень, що мають нечіткі вказівки та пропозиції, а також суперечать одне одному. Тому органічну партійну дисципліну пропонується розглядати як систему мотивів виконання партійних рішень, що ґрунтується, передусім, на демократичному узгодженні альтернативних поглядів та формуванні спільної думки.

Партія повинна якісно змінюватись, оновлюватись, щоб відповідати сучасним умовам політичного розвитку. В свою чергу, політичний розвиток вимагає будувати відносини в партіях на засадах внутрішньопартійної демократії, яка, на думку О. Новакової, полягає в побудові відносин в новостворюваних партіях на відкритому формуванні політичного курсу та його широкому обговоренні за участі широкого загалу громадян [9, с. 127]. Тому завданням перед партіями в Україні стає пошук балансу між добровільним та примусовим характером дисципліни. Усвідомлено прийняте рішення рядовим членом при створеній керівництвом широкій загальній дискусії продемонструє більш ефективний результат, ніж рішення примусове.

Значна роль у забезпеченні цього процесу відводиться партійному керівництву. Для подолання бюрократичних, олігархічних проявів його роботи, на нашу думку, в партійних документах необхідно чітко прописати обов'язки керівників із зазначенням застосовуваних санкцій. Наприклад, стаття 2 «Положення про партійну дисципліну політичної партії «Самоврядна Українська держава» визначає обов'язки керівників партійних організацій та їхніх структурних підрозділів. «Керівники партійних організацій та структурних підрозділів (які вони очолюють) повинні чітко організовувати діяльність партійних організацій і створити всі необхідні умови для ефективного виконання завдань Статуту, Програми партії, з увагою та повагою ставитися до потреб та запитів членів партії, покращувати умови їхньої партійної діяльності та побуту» [10].

На жаль, закритий характер партійної документації дозволяє припустити, що діяльність більшості партій обмежена тільки статутами та програмами, яких під час реєстрації вимагає закон. Для підвищення функціональності партійних організацій унормування потребують положення про Президію, Політраду, Секретаріат, партійну дисципліну, порядок партійного обліку тощо.

На основі проведеного аналізу необхідно зробити наступні висновки. На сучасному етапі розвиток внутрішньопартійної демократії актуалізує проблему партійної дисципліни, яка виступає однією з найважливіших організаційних засад функціонування партій. Структуру партійної дисципліни можна умовно представити як взаємозалежну сукупність добровільних та примусових компонентів. У моменти, що потребують якісних змін, підвищення модернізаційного потенціалу, виконання стратегічних цілей партії примусова складова набуває домінуючого характеру. В ситуації забезпечення керівництвом умов для вільного обговорення питань, пошуку альтернатив рядовими членами, переважання добровільної компоненти в повсякденній партійній діяльності посилення авторитарних методів не сприймається як загроза внутрішньопартійній демократії.

Розглядаючи тотально-примусовий, адміністративний та органічний типи партійної дисципліни, увага акцентується на її свідомому характері. Умовою забезпечення сприятливого клімату для існування різних думок на рівні обговорення альтернатив, а потім обов'язкового виконання демократично прийнятого рішення, на нашу думку, може виступити органічна партійна дисципліна. Її органічний характер полягає у тому, що вона ґрунтується, передусім, на демократичному узгодженні альтернативних поглядів та формуванні спільної думки.

Несистематичний характер розбудови партійних структур, невизначений статус місцевих партійних організацій, протиріччя у поглядах на побудову партії, схильність лідерів до зосередження влади, ігнорування внутрішньопартійної опозиції, низький рівень відповідальності керівництва і рядових членів, домінування авторитарних методів управління – все це вимагає, з одного боку, діяльності структур на принципах внутрішньопартійної демократії у повсякденному житті, з іншого – раціонального застосування авторитарних методів управління для подолання хаотичних процесів з метою підвищення адаптивності базових елементів партії до сучасних реалій. Органічний, збалансований характер свідомої дисципліни здатен забезпечити рівновагу між примусом та волею членів партії та її керівництва. Такий баланс демократичних та авторитарних тенденцій розвитку партійної організації може створювати умови для ефективної реалізації стратегічних цілей.

1. Чичерин Б. О народном представительстве / Борис Чичерин. – М.: Т-во И. Д. Сытина, 1899. – 810 с. 2. Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже ; пер. с франц. А. Зиминной [3-е изд.]. – М.: Парадигма, 2005. – 544 с. – (Серия «Концепции»). 3. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі; [пер. з англ. 2-ге вид.]. – К.: Артк, 2001. – 211 с. 4. Вебер М. Политика как призвание и профессия / Макс Вебер; [пер. с нем. сост., общ. ред. и предисл. Ю. Н. Давидова]. – М.: Прогресс, 1990. – С. 644-707. 5. Статут політичної партії «Україна соборна» // Політичні партії України: в 3 т. / [уклад. Ю. Шайгородський]. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005 – Т. 3. – 2005. – С. 228-245. 6. Калашников будет исключен из Партии Регионов? [Електронний ресурс]: офіційний сайт Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.com.ua>.; Александр Ефремов: «При голосовании за исключение Богатыревой из ПР воздержалось четыре человека» [Електронний ресурс]: інформаційно-новинний портал «Главред». – Режим доступу: <http://www glavred.info>. 7. Мирошниченко Е. Диктатура смысла [Електронний ресурс] / Е.

Мирошниченко. – Режим доступу: http://www.xyz.org.ua/discussion/reorg_parties.html. **8.** Устав Всесоюзной коммунистической партии (большеви́ков) приня́тый на XVII съезде ВКП(б), 1934 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wikisource.org.ru>. **9.** Новакова О. В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: [монографія] / Олена Вікторівна Новакова. — Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2006. – 216 с. **10.** Положення про партійну дисципліну політичної партії Самоврядна Українська Держава [Електронний ресурс]: Офіційний сайт партії Самоврядна Українська Держава. – Режим доступу: <http://www.partiya-sud.org.ua>.